

HERTELENDYFALVAI NŐI ELBESZÉLÉSEK A BOMBÁZÁSOK IDEJÉBŐL

WOMEN'S NARRATIVES FROM VOJLOVICA DURING
THE 1999 NATO BOMBINGS
ŽENSKA KAZIVANJA IZ VOJLOVICE TOKOM
NATO BOMBARDOVANJA

SINKOVICS ELEONÓRA

első évfolyamos kommunikátor mesterhallgató

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, egyetemi hallgató

Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, külső munkatárs

sinkovicseleonora2002@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÓ • Kutatásom központi témája Jugoszlávia 1999. évi NATO-bombázása volt, pontosabban – a témát szűkítve – Hertelendyfalva narratív lokális szerveződése ebben a rendkívüli időszakban. Több alkalommal is kvalitatív módszertannal végeztem terepmunkát vizsgálva azokat a női elbeszéléseket, amelyek részletesen bemutatták a mindennapok megélését, a háborús helyzethez való alkalmazkodást és a közösségi összetartozás különböző formáit. A begyűjtött hanganyag alapján a narratív pszichológia módszertani elveivel összhangban elemzés készült, amely feltárta, miként strukturálódtak az egyéni háborús tapasztalatok. Az eredmények szerint az élmények több csoportba rendeződtek: így nyújtva átfogó képet a 78 napig tartó hadiállapot hertelendyfalvai megéléséről.

KULCSSZAVAK • Hertelendyfalva, Jugoszlávia, NATO,
bombázás, narratív elemzés, kutatói pozíció

BEVEZETÉS

Az Al-Duna Műhely hallgatóinak rendszeres hertelendyfalvai látogatásai 2024 októberében kezdődtek. A korábban még csak elméleti keretek közé foglalt állomáshelyen a többnapos tudományos kutatómunkáról idillikus képünk generálódott. Csupán osztálykirándulásnak tűnt egy többé-kevésbé szokatlan felállásban. Nem minden kutató és mentor volt számunkra ismerős, sőt a kutatási helyszín idegenségével együtt a csapatépítő lehetőségekkel is élnünk kellett, amire leginkább a felkészítő különórák nyújtottak segítséget.

A bizonytalan hozzáállásból idővel őszinte érdeklődés bontakozott ki, tudományos megközelítés pedig ide vagy oda, az önreflexiónak is helyet kellett kapnia. Régóta foglalkoztat a világban elfoglalt helyem, a nekem kiosztott metaforikus lapok. Ez a fajta egzisztenciális megközelítés a terepen bevetett interjúztatási módszereimben is megmutatkozott. Nehezemre esett elvonatkoztatni attól, hogy interjúalanyaim a kisugárzásomból és a dióhéjban felvázolt élettörténetemből véleményt alkotnak rólam... Ahogyan velük kapcsolatban én is tettem. Hogyan láthatnak engem mint fiatal néprajzkutatót? Mi különböztet meg engem tőlük? Esetleg hogyan ültethetném be a gyakorlatba a tanulmányaim során elsajátított tudást, ha előtte a kibontakozó kutatói személyiségem által hozott előnyöket is a felszínre kell hoznom? Mi van azokkal a kutatókkal, akik személyes tapasztalattal nem rendelkeznek a kutatott időszakból? Beszélhetünk-e a *halfje* antropológus dilemmájáról, ha térségi és kulturális különbségekkel rendelkezünk a terepen – akár egyazon országon belül is? (TESFAY 2017.)

Több műhelyfoglalkozást is tartottunk 2024 szeptemberében. Tanáraink tartalmas, átfogó képet adtak Hertelendyfalváról, ami a kutatás időpontjának közeledtével hasznosítható tudássá vált. Tisztában voltam vele, hogy egy bukovinai székelyek által lakott településről van szó, de azzal a ténnyel csak később szembesültem, hogy a székely csak egy az odatelepített népek közül, amelyek ma is (kisebb-nagyobb számban) ott élnek: székelyek, szlovákok és németek lakják a települést. Számos más ténnyel is csak akkor ismerkedhettem meg, amikor beszélgetésbe elegyedtem a helyi lakosokkal.

Az *örök falu* fogalma egy általam már korábban megismert néprajzi eszszégyűjteményben szerepelt: „Szűkebb érdeklődési területem az emberi kultúrának az a része, amit jobb szó híján *népinek* szoktunk nevezni. [...] Voltak, akik még a világháború után is komolyan hitték, hogy a falu örök, és az elgépiesedett, romlott modern világ ellenében a valódi, »lélektől« áthatott emberi értékeket képviseli” (TÁNCZOS 1996).

Azonban ez az elv nem fedi a valóságot. Tánczos ugyanis azzal folytatja, hogy ilyen elszigetelt, rezervátumszerű területi és társadalmi egységek nem léteznek, és a népinek nevezett motívumok halmaza sem az ősiség kulturális képviselője szeretne maradni, hanem abban rejlik valódi lelkülete, hogy azt a modern világban hogyan tudja kamatoztatni és élni hagyni (TÁNCZOS 1996). Hertelendyfalva és az örök falu közötti kapcsolat egy prekonceptióból indult ki. Számomra a kutatói motiváció megfogalmazása előbb valósult meg, mint maga a terepmunka, azaz nem voltam megfelelő mértékben felkészülve az első terepszemlére. Nem peremvárosi környezetre számítottam. Olyan képet kaptam kulturális felépítéséről, mintha Hertelendyfalván „megállt volna az idő”, és nem alkalmazkodtak ilyen mértékben a nagyváros közelségéhez,

pedig a valóságban a település falusi jellege már régen – Pancsova terjeszkedésével – külvárosivá alakult. A *népi kifejezés* Tánczos Vilmos esszéjében számomra ugyanolyan értelmet kapott, mint a saját kutatásom szempontjából a *bukovinai székely*. Többek között arra is számítottam, hogy mindenki egyformán birtokolja majd a helyi, illetve a bukovinai székely nyelvjárást. Annak tudatában, hogy a székelyek nyelvjárása ízes és egyedi, az archaikus megnyilvánulásokat mégsem tudtam kiverni a fejből, miszerint minden székely – régiótól függetlenül – ugyanazzal a tájszólással rendelkezik. Ezzel szemben sokkal inkább a többnyelvűség jellemzi ezt a vidéket. Ugyanezzel szembesült az Al-Duna Műhely kutatócsoportja székelykevei látogatása során is: „Észelve az együtt élő csoportok többszintű etnikai különbözőségét, az identitások egymásra rakódásának jelenvalóságát, érdeklődésük központi fogalmai a többnyelvű közösség (VUKOV RAFFAI, 2019), az etnonimák kialakulásának motivációi, a nyilvános reprezentációk, a komplex makro-, mezo- és mikroszintű folyamatok, a megélt kultúra, a szelektív hagyományok és a szituatív identitások lettek” (NÉMETH et al. 2021: 199–200). Az elvárásaim gyorsan felülíródtak, amikor jobban megismertem a vendéglátóinkat, és megtanultam *befogadni* a terepet; az első órákban csak halkan megfigyelni. Ez abból fakadt, hogy teljesen más előkészületekkel indultam ide, mint amilyeneket a terep megkövetelt. Fiatal kutatóként ez gyakori hiba, így én is

beleestem. Hertelendyfalván buszok járnak az utcán, zárva vannak a kapuk, és kicsit sem idézi fel a falvak köztudatban élő hangulatát. Teljesen másra számítottam, megvolt a vendégszeretet, de nem volt önfeledt és idillikus az első találkozás. Kedves idegenek voltunk egymásnak, és úgy érzem, még most is azok maradtunk, nem tört meg a jég kutató és beszélő között.

Egy IPA-projekt keretében jött létre ez az út Hertelendyfalvára – azért is csatlakoztam ehhez a néprajzos csapathoz, hogy leküzdjem félelmeimet, és a magamnak állított falakat, amelyek gátolnak az ismerkedésben. Sosem tűnt még ennyire ijesztőnek egy feladat. Tisztában voltam azzal, hogy az előző munkáim alapján inkább a minőségi kutatást részesítem előnyben, de a spontaneitás nem az erősségem. Olyan szituációkban kellett helytállnom, amelyekben korábbi szakmai felkészültségemre kellett hagyatkoynom, mivel ez volt az első komoly gyakorlati feladatom, amelyben rögtönözve bár, de mégis céltudatosan kellett kutatnom. Meg kellett barátkoznom a gondolattal, hogy most nem a *vendégszedés* (HORVÁTH 2016), hanem az adatgyűjtés a fő cél, aminek a lehető legnagyobb természetességgel kell történnie. A felkészülés ideje alatt, amit kollektíven végeztünk a kutatócsoporttal és mentorokkal, hatalmas szerepet kapott maga a kérdésfeltevés, az antropológusi attitűd és a kutató kialakulóban lévő viszonya a tereppel.

Ott-tartózkodásunk alatt öt hertelendyfalvai adatközlővel beszélgettem; valamennyien nyugdíjas vagy nyugdíjközei nők voltak. Természetesen nem volt szándékos választás, hogy nemek és korosztályok szerinti kategóriákban készüljenek az interjúk, de mégis ennek köszönhetően forrt ki igazán a végleges témám. Interjúalanyaim mindig kedvesek és őszinték voltak; legtöbbszörük a Tamási Áron Székely Magyar Művelődési Egyesület kézműves csoportjába tartozott, és az egyesületen kívül is szoros kapcsolatban álltak egymással. Mindannyiukat a nyitottság, a közreműködésre való hajlandóság és leginkább az önérvényesítés vágya jellemezte.

Az interjúkészítő válaszadót lát a szubjektumban strukturált interjú esetén – így kezdi Kovács Éva az interjúztatási módszerekről szóló útmutatóját. A komplex személyiségtől eltekintve a tudásra koncentrálni, és arra, amit hallani szeretne. A kutatás kérdései nem a szubjektumra vagy a társadalmi helyzetek egyéni megélésére, hanem általában behatárolt részproblémákra éleződnek ki. A strukturált interjú módszertani háttere nem különbözik a statisztikai társadalmi kutatásoktól. Az információ az emberektől jön, nem az emberekről (KOVÁCS 2007a). Mivel az interjúm csak félig strukturált volt, ezért előre megírt kérdésekkel indultam a terepmunkára, de leggyakrabban csak a témaindításhoz volt szükség rájuk. A kérdések között voltak adatoláshoz szükségesek: a születés helye, ideje, családi helyzet stb. Készültem olyan kérdésekkel is, amelyek a szabad elbeszélést ösztönözték.

Az adatgyűjtés sikeressége saját kommunikációs készségemtől függött, és annak érdekében, hogy minél több értékes hanganyagot és elbeszélést gyűjthessek, kérdéseket írtam fel magamnak. De be kellett látnom, hogy nem ettől lesz eredményes egy kutatás, és el kell rugaszkodnom a *katonás* dialógusoktól. Erre akkor döbbsentem rá, amikor kifogytam a kérdésekből, és néhány percnyi kínos csend állt be. A terepen töltött első délelőtt alatt azt kellett tapasztalnom, hogy a rögtönzött kérdések a legnehezebbek – velem szemközt ül két idegen, akikkel szemben ugyancsak kettő (a tanárnő és én). Nemcsak a beszélgetés jelenére, hanem a folytonosságára is koncentrálnom kell, de mindezek mellett nem szabad érdektelenné válnom vagy *bunkónak* tűnnöm, ha netán elkalandoznék, elmélázva a következő témán.

Első interjúm végül sem szerkezetében, sem pedig nyelvezetében nem tükrözte egy strukturált interjú karakterisztikáját. Úgy éreztem, hogy azzal, hogy személyesebbnél személyesebb kérdéseket teszek fel, hiába tisztáztuk le szándékunkat, egyre távolabb kerülök az interjúalanyoktól. Attól féltem, hogy egy rosszul feltett kérdéssel megsértem őket, és nem lesznek hajlandók a további közreműködésre. A többi alannal való találkozás mégis egy-egy lépéssel előrébb vitt a várt eredményhez: már nem tartottam annyira az interakcióktól, és egyre kevésbé tekintettek *betolakodónak*, hanem csak egy *néprajzkutatónak*, akinek az a feladata, hogy beszélgessen velük, hogy ő is beszélhessen. Minél több asszonnyal készítettem interjút, annál inkább egyet kellett értenem Nagy Janka Teodórával, aki a női adatközlők narrációiban kereste az egységet: a történetmesélési dinamika szerint a nő sokszor csak passzív szereplő az eseményekben, külső társadalmi hatások határozzák meg a fő fordulópontokat életében, ellentétben a férfiakkal, akik hajlamosabbak az énközpontú narratívára – a nők csak „spontán módon átélnek” a visszaemlékezés folytonossága szerint (NAGY 2019). Utólagos adatgyűjtéssel igyekeztem megfelelő keretbe illeszteni módszertanilag a rögzített hanganyagot. Irányított beszélgetésnek túl spontán volt, a történetek egymás után következése pedig túl szabályos és természetes volt ahhoz, hogy félig irányítottnak tituláljam. Sokkal inkább narratív interjúk kerekedtek az elbeszélésekből, Kovács Éva tanulmánya szerint itt ismételten csak adatközlőként hivatkozhatunk beszélgetőtársainkra, mert saját elbeszéléseikkel írják le egy-egy korabeli esemény „megőrzendő” mozzanatait – ebben az esetben a bombázások okozta borzalmak emlékfoslányai kerültek napvilágra.

Eredeti kutatási tervem gyökeresen megváltozott. Arra jöttem rá, hogy a háború hatására a családi harmónia és összetartás nem a klasszikus értelemben vizsgálható. Az alanyaim legtöbbször a háború ideje alatt, 1990 és 1999 között volt friss házaspár és újdonsült szülő, ami miatt az 1999-es NATO-bombázások óriási nyomást gyakoroltak rájuk. Kutatásom során leginkább arra fókuszál-

tam, hogy a hertelendyfalvai nők hogyan élték meg a bombázás pusztítását, miben változtak meg a mindennapjaik, és ami a legfontosabb: mi képezte az összetartó erőt a családtagok között, ami átsegítette őket az ezredforduló közeledtével a háború borzalmain, és mit tartanak a legemlékezetesebbnek. Másodlagosan a Pancsova és Belgrád közelségében elszenvedett károk okozta változásokat igyekeztem összefoglalni, hogy az elbeszélésekben melyek voltak a kulcsmomentumok, és találok-e kiemelhető közös narratívát.

Iancu Laura a más kultúrában és a saját kultúránkban zajló kutatást kutatta. Mivel a terepen jómagam is a bennszülöttség kételyében próbáltam magam pozicionálni, kíváncsi lettem arra is, milyen szempontok mentén illeszkehetnek a külső vagy a belső kutatói kategóriába. Vajon én bennszülött kutatónak számítok-e? Nem vagyok ugyanis hertelendyfalvai lakos, és bukovinai székelynek sem tekinthetem magam. Ha viszont egyik csoporthoz sem tartozom igazán, képezhetek-e egy teljesen különálló, összevont szemléletet?

Iancu Laura tanulmánya segített kételyeim eloszlításában, amikor arra hívta fel a figyelmemet, hogy még a bennszülött és a saját társadalmat kutató sem tagadhatja le, hogy minden egyes általa végzett terepmunka is „az újjal, a mással szembeni rácsodálkozások és meglepetések sokaságából és sorozatából áll, igaz, mindez más kontextusban, más értelemben és más okok miatt fordul(hat) elő” (IANCU 2019: 371).

Az 1999-es bombázások ideje alatt – bár ennek az időszaknak a narratíváit vizsgáltam – még meg sem születtem. Annak ellenére, hogy eltérő nyelvjárásban beszélgettem interjúalanyaimmal, mégis közös volt az anyanyelvünk: a magyar, melyen a kutatásom is zajlott. Ahogyan az is, hogy egy országban élünk mindahányan, és a vajdasági magyarok regionális csoportjába is tartozunk. Iancu a terepen eltöltött idő alatt a beszélő és kutató között felvett szerepeket úgy értelmezte, hogy a kutató egy tanítvány, akinek meg kell tanulnia a beilleszkedést, nem tudhatja, amit a helyiek tudnak, nem lehet ugyanazoknak a tapasztalatoknak a birtokában.

Ennek szellemében történnek apróbb „helyretételek”: a beilleszkedést megkönnyítő helyesbítések, a helyi társadalomban ideiglenesen „felfüggesztett” helyek újbóli elfoglalása. Iancu a közösségéhez való visszacsatolással kapcsolatban a helyi hierarchia elnevezést használja. A kiképzett tanítványból pedig idővel beszélgetőtárs válik, így megnyílik a lehetőség adatgyűjtésre és önközlésre, ami további témákat és vizsgálati tárgyakat tár fel. A kérdésekre adott válaszok alapján könnyen leszűrhető, mely témák nemkívánatosak vagy netán tabuk. Ilyenkor a kutató saját személyes megítélésére hagyatkozva dönthet az interakció további menetéről; a téma lezártnak meg elkerülendőnek is titulálható, vagy a kutatás hátralévő részében a maga hiányos részleteiben is felhasználhatóvá válhat. Iancu munkája teljes egészében a női adatközlők életvilágát szemlélteti, fő adatközlői idősök voltak, férjük társaságában vagy

nélkülük jelentek meg a beszélgetéseken, de a házastársakat gyakran akaratlanul is kellemetlen helyzetbe sodorta kérdéseivel. Említést tesz továbbá más női adatközlői attitűdökről cikkező antropológusokról is. Nagy Olgától például a következőt idézi: „A női adatközlő gyakran »belső kényszerből mond el olyan dolgokat, amelyekről az ember általában nem szívesen beszél: bajokról, szegénységről, durvaságról, kiszolgáltatottságról. [...] Mondjuk így: a család ’keresztjéről’, mely a népi bölcsesség szerint ’minden háznál ott van, csak nincs kitévé’ «” (IANCU 2019: 374). Az ezekhez hasonló közös pontok keresése inkább az idealizált asszonyképhez adnak hozzá, az elvárt kép modelljét rekonstruálva. A saját kutatásom alatt az adatközlőimnél nem próbáltam egy egymással összevethető viselkedési formát alkotni, inkább a családban betöltött szerepek szintjén igyekeztem feltérképezni a bombázások alatt kialakult kényszerhelyzetet és az azt átvészelő megoldásokat.

Tesfay Sába saját származásának tükrében vizsgálta meg az identitással kapcsolatos dilemmákat (TESFAY 2017). Öndefiníciós törekvései során szinte filozófiai mélységekben boncolgatja a kérdést: hol húzódik a határ a bennszülött és a külsős kutató között? Ez a kérdéskör elvontabb módon az én helyzetemre is vonatkoztatható hertelendyfalvai látogatásom kapcsán – noha nem nemzeti, hanem más társadalmi különbségeken keresztül jelenik meg. Felmerül a kérdés: pontosan milyen típusú különbségről is van szó esetemben? Tesfay az idegenség és másság fogalmait használja, és ezeket vetíti rá a külsős antropológus alakjára, miközben azon tényezők létezését kutatja, amelyek kézzelfogható különbséget jelentenek a kétféle kutatói pozíció között. Munkájában a kutatói szerepeket és a módszertanok sokszínűségét hangsúlyozza, és az egyedi esetek gyakoriságát és a velük járó tanulságokat összegzi. Eritreai származását a kutatásai során sokszor veszi alapul. Tanulmányának központjában is első otthoni látogatása áll, és az ott felmerülő egzisztenciális és módszertani kérdések. Az antropológiában használt kifejezések szerinte több mint rugalmatlanok: a kutatót és a kutatott csoportot külön entitásként kezeljük, de mégis számos társadalmi és globális kapcsolat köti össze őket. Összegzésképp: a bennszülött antropológust nem egy egyedülálló kutatói típusnak titulálja, hanem egy módszertani egységnek, amely hozzájárul az antropológia sokszínűségéhez. Ebben a szellemben folytatta tovább kutatói munkáját is. A terepen betöltött szerepem felértékelődött: meglehet, hogy a bennszülött és a külsős kutatói pozíció megkülönböztetése nem is annyira mérvadó? Összesített szakirodalmi tudásom ezek után arról győzött meg, hogy mindkét beállítottság más módszereket és más meglátást kínál, de nem feltétlenül zárja ki egyik a másikat. A hozzáállást mindenképp a helyzet alakítja, ha a beszélgetőtársam természetéből adódóan inkább a külsős kutatói szerepet látja szívesebben, akkor ahhoz igazítom kérdéseimet, megjegyzéseimet. A bennszülött kutató szerepe számomra közvetlenséget, ragaszkodást

jelent: egy láthatatlan, de érzékelhető köteléket köztem és alanyom között, aminek köszönhetően már-már baráti beszélgetést alakítunk ki egymással úgy, hogy közben céltudatosak maradunk. „»A bennszülött antropológust a bennszülött népeességhez fűződő kapcsolatában kell látnunk, de a bennszülött népeességet nem szabad homogén és összetartó entitásnak tekintenünk«” – idézi Tesfay Delmos Jonestól (TESFAY 2017: 176), aki 1995-ben a bennszülött antropológiáról és az „elnyomott népek” helytelen reprezentációjáról írt.

Baumann Tímea *„Maradjon emlékezet?”* című munkája segített kutatásom belső felépítésének kidolgozásában (BAUMANN 2016). Nagyban inspirált abban, hogyan dolgozzam fel az interjúkat, és milyen személyes viszonyokat emeljek ki a háborús elbeszélésekben. Ahogyan a naplóírás, a beszélgetés és az emlékek történetekké alakítása is terápiás jelleggel bír a megrázkódtatások feldolgozásában – lehetővé teszi a reflektálást, és támogatja az önismertet (TERNOVÁČZ 2018). Baumann számos megjegyzést tesz a kollektív emlékezetre is, ugyanis az egyéni kommunikatív emlékezet csak bizonyos kereteken belül válhat csoportossá, és a fő feltétel ehhez a narratív sémák kialakulása. Kovács Éva „narratív biográfiai elemzéssel” (KOVÁCS 2007b) igyekszik „visszavinni” az elbeszélőt az egykori élmény közelébe, hogy a szövegfeldolgozás során a perspektíva kézzelfoghatóbb és konkrétabb legyen. Saját fogalmazása szerint ez egy kísérlet annak bemutatására, hogy például az ő kutatásai szerint miként őrzi emlékezetében a horvátországi magyarság egyik közössége az 1990-es évek délszláv háborúját. Négy kopácsi asszony elbeszélését dolgozta fel, és magukra az elbeszélésekre fókuszált, azon belül is a kollektív emlékezetre és az emlékezés stratégiáira. Életbe kellett lépnie egy új stratégiának a túlélésre és az összetartásra – fogalmazott Baumann, és ezt a perspektívát igyekeztem én is követni munkám során. Maga a dolgozat felépítése szakaszonként az eredeti szöveghez igazodik. Az, ahogyan Kovács Éva bemutatja Kopácsot, jó segédletet adott nekem is ahhoz, hogy mit emeljek ki Hertelendyfalvával kapcsolatban: meghatározni a település földrajzi elhelyezkedését, keletkezését és a politikai-etnikai viszonyokat, illetve a migrációt, majd egy rövid felvezetéssel ecsetelni a háború sújtotta területek érintettségének mértékét. Az exjugoszláviai magyarok diskurzív története csak élő elbeszélésekből tud felépülni, egy ilyen megközelítést a kollektív emlékezet feltétele fed le: kérdéses, hogy az egyéni, kommunikatív emlékezet által kínált értelmezési keret mennyiben válhat a kollektív emlékezet narratív sémájává, és ez a séma mennyiben épülhet bele a délszláv háborúról szóló diskurzusba. Amennyiben fennáll a kollektív emlékezet jelensége, könnyen feltérképezhető az emlékezés stratégiái, ezzel együtt pedig maga a traumatizáltság mértéke. Sokszor átalakulnak az időrendek a történetmesélés alatt, ok-okozati viszonyok képződhetnek, amelyek csak a későbbi beszélgetés alatt oldódnak

és szabadulnak fel teljesen az elbeszélő emlékeiben. Egy háborús esemény megidézésekor módszereiben változhat az adatszerzés. Mivel nem kellemes, ugyanakkor tömegeket érintő dolog a bombázás, ezért megtörténhet, hogy az adatközlőkre traumatizált közösségként kell tekintenünk.

Gatti Beáta doktori értekezése szerint a kollektív trauma kérdésköre rendkívül összetett és szélsőségekkel teli. Nehéz pontosan meghatározni, milyen mértékben és mennyi ideig érint egy közösséget, de jellemzően nemzeti közösségek szenvednek el ilyen traumákat. A történelmi traumák értelmezése gyakran elbeszélések útján történik: a fájdalmas élmények kimondása, újramesélése – akár performatív módon – nemcsak feldolgozást szolgál, de általa egyfajta kánonteremtés is lejátszódik. Ezek a történetek beépülnek a nemzeti történelmi tudatot alakító „nagy narratívákba” (GATTI 2018). A bukovinai székelyek leszármazottjaiként a hertelendyfalvaiak is számos kollektív trauma emlékét őrzik magukban. A kollektív traumát vizsgálhatjuk abból a szempontból is, hogyan hat a társadalmi tömegekre, illetve különböző etnikai és vallási csoportokra, és milyen módon befolyásolja ezeket az érintettség mélysége.

Gatti Beáta Jeffrey C. Alexander traumamegközelítését tartja irányadónak, aki a traumát nem egyéni, hanem szociokulturális konstrukcióként értelmezi: „»[a] mások szenvedései iránti megértő, empatikus viszony eredményeként kitérül a 'mi' jelentésének határa«” (GATTI 2018: 23). A trauma tehát társadalmi reprezentációként születik meg, és egy olyan mesterelbeszélés formájában jelenik meg, amely a kulturális (újra)értelmezés révén alakítja ki a kollektív trauma mentális valóságát. Más szerzők is foglalkoztak a bukovinai székelyek történelmi múltjával, melynek megrázó mozzanatai – például a madéfalvi veszedelem – egyszerre idéznek fel nemzeti sérelmeket és traumákat. Amikor egy ilyen esemény beépül a társadalmi diskurzusba, akkor az a kollektív emlékezet részévé is válik. Az elszenvedett sérelmekből fakadó veszteségek is idővel kollektív traumává válhatnak, különösen akkor, ha a közösség nem részesül sem szimbolikus, sem tényleges elégtételben. Kíváncsivá tettek a terepen gyűjtött információk, hogy vajon összehasonlítható-e konkrétan a bombázási sérelmek által okozott trauma az „átörökített” nemzeti megrázkódtatásokkal.

Az interjúzás alatt – a beszélő szemében Másikként szereplő – interjúer az elemzés első szakaszában a szöveg nyelvi megformálásán keresztül a megnyilatkozó lényének és identitásának megértésén dolgozik. Az oral history módszertana szerint a terepen elsajátított ismeretek, a kutató környezetben betöltött szerepe és a kommunikatív emlékezet határozza meg a megismerés szintjét (LAJOS 2014). Kovács Éva narratívaértelmezése a múltba tekint, jövőből íródik, és a jelent teszi múlttá, azaz az elbeszéléseken belül és kívül is íródik

egyszerre (KOVÁCS 2007b). Az élettörténeti narratíva esetében határozott kölcsönhatásba lép az elbeszélő és szövege: az elmondottak az elbeszélőtől származnak, de már nem azonosak vele, nem róla szólnak – ez a narratíva magában foglalja az elbeszélőt és a nyelvben megmutatkozó közösséget is (KOVÁCS 2007a). A történelmi események örvényében egy elbeszélést kénytelenek vagyunk a pszichikus időélmény függvényében is részletezni: hogyan változtatja meg az egyént a váratlan történelmi esemény, és annak szellemi ráhatása? (EHMANN 2003.) Ehmann Bea és kutatócsapata ebben a témában írt tanulmányai kvalitatív módszerrel, oral history típusú adatgyűjtéssel foglalkoztak, mégpedig az eseten belüli és az esetek közötti elemzéseket csoportosították. Egy megfelelő módszert kerestek arra, hogy két vagy több interjúban hogyan fedezhető fel tartalmi hasonulás, milyen eredmények várhatóak az élmények és tapasztalatok összevetése után. Több elmélet szerint az oral history interjúk a kollektív biográfia megalkotására hivatottak, egyfajta felső szintű adatbázis-kezelésnek társadalmi és politikai csoportok vizsgálatához. Mérei Ferencről származik a közös, de nem együttes élmény fogalma. Létezik ugyanis „olyan jelenség, hogy *közös, de nem együttes élmény*. A közös, de nem együttes élmény szereplői talán személyesen nem is ismerik egymást, de a közös élményről történő beszédből (például az emigráns irodalomból) ráismernek arra, hogy a másik ember és az ő saját élményük között kimutatható azonoságok léteznek. Az azonosságélmény kiváltó ingere Mérei szerint az *utalás*” (EHMANN 2003: 38; MÉREI 1989). Az egyedi megközelítés nehézkes, mivel hangsúlyosan nem az egyén és az őt érintő információk a fontosak, hanem a birtokában lévő információk, nehéz a szubjektumot önmagában elkerülni. Az ezekhez az információkhoz kapcsolódó élmények azonban nehezen vihetők át a szöveg szintjére (EHMANN 2003). A megkérdezett hertelendyfalvai nők esetében a közös, de nem együttes élmény csak egy bizonyos szintig létezik. Figyelembe véve, hogy egy szűkebb körű és összetartó etnikai közösségről van szó, a történeti szálak gyakran keresztezik egymást, és egyik asszony elbeszélése hídként utal egy másik nő történetére. Térben és időben nem állnak egymástól távol, néhány kivételtől eltekintve. Ehmann a narratív pszichológiai tartalomelemzést szorosan a közös, de nem együttes élményhez köti, mint egy bővítményt. A korábban említett dilemma, miszerint az elbeszélő nők az élettér szempontjából nem elhatárolhatóak, így nem beszélhetünk az összefonódó élmények hasonlóságáról és különbségéről, egy újabb elemzési módszert kíván, amely sikeresebben mutatja be a disztinválható beszédsémákat. Az öt fő szövegkompozíciós elem – az idő, a perspektíva, a szereplők, a funkciók és a koherencia – alkotja a narratív pszichológiai tartalomelemzést azzal a céllal, hogy a beszélő által megformált szövegtörzsek pszichológiai markerekkel (jelzőkkel) legyenek ellátva (EHMANN 2003). Ehhez kapcsolódik a narratív

kronológia, amely nem azonos a kronologikus idővel: a szubjektum számára fontos eseményeket a folytonos időrend megbontásával új rendbe állítja, amit az idődimenzió módosításával (bővítés vagy szűkítés) ér el. Az önéletrajzi elbeszélések, amelyeket én is készítettem, ezeken a szabályokon belül mozognak. A kutatás konklúziójaként azokat az elkülöníthető mozzanatokat csoportosítottam, amelyek többnyire minden beszélgetésben előfordultak mint markerek, majd összevettem a kronológiai elrendezésüket, hogy az időrend milyen mértékben, mely helyzetekben változott meg, mikor történt meg valamiféle visszacsatolás a szubjektumok múltjába vagy jelenébe. A történetek folytonosságát igyekeztem rend szerint követni: az interjúkat részleteiben, de a történetek sorrendjén nem változtatva, igazodva a beszélgetés valós menetéhez. Ezek alapján meghatároztam a dominánsabb élményuniverzumokat narratív pszichológiai elemzéses módszerrel, amelyek együttes képet alkotnak az 1999-ben uralkodó állapotokról és életminőségi változásokról.

A terepen készített öt interjúban megközelítőleg öt egymástól elválasztható markert tudtam meghatározni a narratív pszichológiai tartalomelemzés módszerével. Minden alanynak hasonló kérdéseket tettem fel. Az interjúk első felében tematizáltam az általam kutatott időintervallumot, majd feltettem beszélgetésindító kérdéseimet. Minden marker a beszélgetések időtartamától, helyszínétől, feltett kérdéseitől és folytonosságától függetlenül a következőképpen alakult ki: többnyire mindenki először a bombázás első napjával kezdte, majd következtek a menekülésről, fedezékbe vonulásról szóló részletek; kivétel nélkül említést tettek a vegyipari gyárak közelsége miatt elhatalmasodó pánikról, majd az azt követő megbékélés, az elfogadás alkotta a történetek lezárását. Ekképpen megállapítható, hogy az önéletrajzi narratívák a lineáris kronológia rendjét követték. A korábban felsorolt kérdéseket életrajzi összegzés előzte meg, rákérdezéssel vagy nélküle, de nekem, mint külső személynek, nagy vonalakban bemutatkoztak. Azonban a trauma kisiklik ebből, és egy önálló szakaszként (tehát egy markeren belüli egységként) külön is válhat – a NATO hadműveletének hozományai is ugyanígy kiváltak az elbeszélésekből (EHMANN 2003). Az elemzett történetek alapján három élményvilágot sikerült meghatároznom narratív pszichológiai tartalomelemzéssel.

A bombázás kezdete alkotta az egyik élményuniverzumot. 1999. március 24-én, egy szerdai napon szólaltak meg a szirénák Jugoszláviában (TÖRŐ 2015). Akkor kezdődött el az ország egész területét lefedő légitámadások sokasága. A visszaemlékező hertelendyfalvai asszonyok különböző struktúrák mentén foglalták össze a 78 nap kezdetét. Legtöbb elbeszélő – a kérdés hallatán, hogy mire is emlékszik pontosan abból az időből, hogyan reagált, hová tartott – szinte egyhangúan megjegyezte, a családja épségét féltette. Tanácsstalanul és kissé hitetlenkedve álltak a tények előtt: támadják őket. Visszagondol-

va, kihívás volt a beszélgetés aktív résztvevőjének maradni, amikor csaknem harminc év távlatából is a kérdezett félnek még mindig lelki megpróbáltatást jelent felidézni a múltbéli eseményeket. Az önreflexió is elkerülhetetlen volt számomra, hiszen komolyan foglalkoztatott az ország széthullása után kialakult sajátos jelenség, a jugonosztalgia, amely a volt szocialista Jugoszlávia iránti nosztalgikus megnyilvánulások megnevezése, és „melynek vizsgálata keretet szolgáltat az utódállamokban és a diaszpórában kortárs és történeti emlékezetpolitikai folyamatokat kutató társadalomtudósok számára” (FEHÉR 2020: 62). Ez a fogalom a visszaemlékezőkben a békét, a magas életszínvonalat, a könnyített határátkelést, a munkásember megbecsülését jelentette.

A tehetetlenség élményvilágát a döntésképtelenség és a kételyek uralták. A kezdetekben „komolyan nem vett” figyelmeztetések beigazolódtak, Pancsova környékét sorozatban támadások érték, és már amennyire hatással lehettek a saját sorsuk alakulására, az emberek megoldások után kezdtek kutatni. A megkérdezettek kivétel nélkül szót ejtettek a bujdosásról, a családok közötti szorosabbra fűződő kötelekekről, a nyaralókról (‘vikend-, hétvégi házak’ jelentésben) mint búvóhelyekről, a környékbeli rokonokról, a mentőakciókról és a szervezett külföldre migrálásról. Többen tettek megjegyzést a külföldre való költözés és az itthon maradás dilemmájáról, a szülőfaluhoz való túlzott ragaszkodás vezérelte döntésekről. Függetlenül a bombák valós becsapódási helyszínétől, az emberekben mindig ott rejtőzködött a káros anyagoktól való félelem. A pancsovai HIP – Petrohemija egy még napjainkban is működő vegyi üzem, mely évi hatszázezer tonna vegyipari termék legyártásáért felelős. A komplexum története a hetvenes évek elejére vezethető vissza, a nyolcvanas években aktívan terjeszkedett és bővült a forgalomba helyezett szintetikus anyagok kínálata, egészen 1999-ig, a VCM (vinil-klorid monomer) elnevezésű anyagot tároló tartályok lebombázásáig. A megkérdezett hertelendyfalviak többsége úgy vélte, hogy az anyag lebomlásának káros hatása még ma is érezhető, és számos súlyos betegség kialakulásának okozója.

Végezetül a beletörődés élményuniverzumát alkotó mozzanatok zárták a kutatást. A háború disztópikus értelmezésében bizonyos esetekben szót kell ejteni a gyázmunkáról is. Megvizsgálva az elhangzott élményeket, fellelhetők bennük a kognitív és az emocionális gyázmunka elemei (SZAMOSI 2000). A gyász – az Elisabeth Kübler-Ross-féle – öt szakasza nem csupán egy szeretett személy elvesztésén követhető végig, hiszen ugyanúgy egy pszichésen megterhelő időszakban is hasonló megbirkózási stratégiájú csomópontokat találhatunk. Esetünkben – a fennálló helyzet elfogadását részletezve – a gyázmunka ötödik, egyben utolsó szakaszához állunk legközelebb: a belenyugváshoz. Itt jelentkezik egy semlegesebb hozzáállás, egy elernyedés, amely már nem depressziós, nem dühöng vagy alkudozik, mint korábban, hanem megta-

nulja elfogadni az állapotot, hogy a „magának elrendeltetett sors eszméjébe” kapaszkodhasson, és békére leljen. Várható volt a belefásulás, az állandó éberség elhagyása, és az idővel érkező megbékélés. Hertelendyfalván is igyekeztek visszazökkenni a régi kerékvágásba, vagy legalább látszatát kelteni annak, hogy minden rendben van. Amennyi fizetés jött, az jól jött; a háziállatok nem kérdeztek; a földeken pedig dolgozni kellett – állította mindenki egybehangzóan, akit csak megkérdeztem, legyen szó a saját vagy ismerősei gazdaságáról. Le kell előre szögezni, hogy több adatközlő is beszámolt az állatok nyugtalan viselkedéséről, amelyet a szirénák és a bomba- és rakétabecsapódások hangjai váltottak ki, ami kihatott a gazdálkodásra is. Ahogy a történetek azon részéhez érteztünk, amikor már leülepedni látszott a pánik, előfordult, hogy a mesélők elgondolkodtak már azon is, hogy vajon továbbra is szóltak-e a szirénák, ha támadtak a bombázók. Egyesek meg voltak győződve arról, hogy nemcsak náluk állt be a teljes közöny a bombariadók iránt, hanem a közbiztonságnál is – ez feltételezhetően az idő távlatában alakult ki, és ez egy természetes emlékezeti torzulás, hiszen a részletdús emlékképek a felidőzés pillanatában csak nagy vonalakban jönnek létre (FARKAS 2013). A megkérdezett pedagógusok szóvá tették a folyamatos, ám teljesen értelmetlen iskolai ügyeletet, a tanítás teljes leállása után is. Maga a beletörődés folyamata sem tűnt egységesnek a megkérdezettek körében. A személyiségek függvényében mindenki egyedi módon reagált a veszélyhelyzetre, és különböző megoldásokkal lelt megnyugvásra. Már beszélgetésünk kezdetén is elhangzottak olyan kijelentések, hogy nem féltek a haláltól, ezért nem a bujdosást, a menekülést választották, így az elmesélt történetek a tehetetlenség és a beletörődés élményuniverzumába is jól illeszkedtek. Egybehangzóan képviselték a hajthatatlan hűséget Hertelendyfalva iránt, és a kötelességtudatot. Szamosi a gyászolás ideje alatti transzcendens és vallásos élményeket vizsgálta. Bizonyos szempontok szerint átlátható a hasonlóság a háborús helyzet megélésének feldolgozásában is. A bukovinai székelyek leszármazottjaiban erősen él a református keresztyén hit, így a bombázások végéhez fűződő fohászok is tiszta „vallási meggyőződésből” (MOHAY 2010) születtek.

Hertelendyfalva rendkívül veszélyes területen fekszik, a fejlett ipari nagyváros, Pancsova tőszomszédságában, a gyárkolosszusok közvetlen közelében, amelyek 1999-ben folyamatos bombázásoknak voltak kitéve. A megfelelő tudományos kutatói-módszertani eljárásokkal sikerült felszínre hozni számos olyan emléket a helyi nők elbeszélései által, amelyek ennek az időszaknak nemcsak a női hangját képviselték, hanem az ott élők emlékeinek fontos csomópontjaira is rávilágítottak. Kiderült, mi volt a megkérdezettek számára a legjelentősebb változás, hogyan kezelték a krízishelyzeteket, és hogy mitől tartottak legjobban, amikor a bombázások elkezdődtek.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAUMANN Tímea 2016. „Maradjon emlékezet?” *Női narratívák a délszláv háborúról a kopácsi magyarok körében*. Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest
- EHMANN Bea 2003. Az egyén a történelem sodrában. A pszichikus időélmény egy típusa mint a kollektív élményuniverzum megteremtője. In: *Magyar Tudomány*, 1., 36–47. https://epa.oszk.hu/00600/00691/00244/pdf/EPA00691_mt_2003-01_036-047.pdf.
- FARKAS Judit 2013. *Emlékezet és narratíva. Az emlékezés pszichológiai és társadalmi kontextusai*. L'Harmattan, Budapest
- FEHÉR Viktor 2020. A szabadkai Mini Jugoszlávia mint lokalitás. In: Mészáros Tamás (szerk.): *Annales II. Az ELTE Márton Áron Szakkollégium évkönyve. 2019.* (ELTE MÁSZ Annales). 61–86. <https://martonaron.elte.hu/media/18/46/fdo1729d3cb6aa0fdf1cfb95b7c7c52adf7a5b721a4581d15f82b7037a76/masz-annales-ii.pdf>.
- GATTI Beáta 2018. *Emlékezet, örökség, identitás: bukovinai székelyek néprajzi, kulturális antropológiai vizsgálata*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/server/api/core/bitstreams/385d450e-4d09-47de-b5d9-62af2f9bdaob/content>.
- HORVÁTH Mária Ilona 2016. „Gyere, persze, hát eddig is jöttél!” Szerepdilemmák egy terepmunka kezdetén. In: *Antro-pólus*, 1., 80–86. https://epa.oszk.hu/03100/03107/00001/pdf/antropolus_2016_01_080-088.pdf.
- IANCU Laura 2019. Adatközlő nők az adatközlésen túl. In: FRAUHAMMER Krisztina – PAJOR Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 371–380. ISBN 978-963-306-658-4. https://real-cod.mtak.hu/9949/1/emlekek_szovegek_tortenetek.pdf.
- KOVÁCS Éva 2007a. 6. Interjú módszerek és technikák. In: KOVÁCS Éva (szerk.): *Közöség tanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 269–277. <https://www.scribd.com/doc/257271572/Kovacs-Eva-Interjus-modszeres-es-technikak>.
- KOVÁCS Éva 2007b. Narratív biográfiai elemzés. In: KOVÁCS Éva (szerk.): *Közöség tanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs, 375–398.
- LAJOS Veronika 2014. Etnográfia és oral history. In: *Erdélyi Múzeum*, 1., 100–114. https://real.mtak.hu/20785/1/etnografia%20es%20oral%20history%20Erdelyi%20Museum%202014_1.pdf.

- MÉREI Ferenc 1989. *Társ és csoport. Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*. Sajtó alá rendezte: Gerő Zsuzsa, Fischer Eszter. Akadémiai Kiadó, Budapest. ISBN 963-05-4698-1. https://real-eod.mtak.hu/15560/1/AkademiaiKiado_003681.pdf.
- MOHAY Tamás 2010. Székelyek múlt és jövő közt: egy hírlapi vita tanulságai 1882-ből. In: VALUCH Tibor – BÓDY Zsombor – HORVÁTH Sándor (szerk.): *Megtálalható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára*. Argumentum Kiadó, Budapest, 203–213.
- NAGY Janka Teodóra 2019. Női életvilágok – női lélekvilágok. In: FRAUHAMMER Krisztina – PAJOR Katalin (szerk.): *Emlékek, szövegek, történetek. Női folklór szövegek*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 381–394. ISBN 978-963-306-658-4. https://real-eod.mtak.hu/9949/1/emlekek_szovegek_tortenetek.pdf.
- NÉMETH Ferenc – VUKOV RAFFAI Éva – RAFFAI Judit – FEHÉR Viktor 2021. Székelykeve néprajzi, nyelvészeti és művelődéstörténeti kutatásának áttekintése. In: *Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának évkönyve*, 1., 190–206. https://epa.oszk.hu/05300/05344/00015/pdf/EPA05344_evkonyv_2021_190-206.pdf.
- SZAMOSI Eszter 2000. Transzcendens élmények a gyászban. In: *Kharón Thanatológiai Szemle*, 3., 17–22. https://kharon.hu/lapszam/IV_2000-nyar.
- TÁNCZOS Vilmos 1996. *Keletnek megnyílt kapuja. Néprajzi esszék*. (Ariadné Könyvek.) KOM-PRESS Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár. https://www.korunk.org/konyvek/letoltkonyvek/TanczosVilmos_Keletnek_megnuyilt_kapuja_W.pdf.
- TERNOVÁCZ Dániel 2018. A NATO-bombázás a vajdasági magyar naplóírás tükrében. In: LOSONCZ Márk – RÁCZ Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése 1989–1999*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 189–202.
- TESFAY Sába 2017. A halfie antropológus dilemmája. In: *Antro-pólus*, 1., 171–198. https://epa.oszk.hu/03100/03107/00002/pdf/antropolus_2017_01_171-198.pdf.
- TÖRŐ Lajos 2015. A délszláv háború történelmi okai, eseményei és következményei. In: *Hadtudományi Szemle*, 1., 270–282. https://epa.oszk.hu/02400/02463/00026/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2015_01_270-282.pdf.

ABSTRACT • The central topic of this research is the 1999 NATO bombing of Yugoslavia, more precisely – with a narrower focus – the narrative local organization of Vojlovica during this extraordinary period. On several oc-

casions, qualitative fieldwork was conducted to examine women's narratives that described in detail the experience of everyday life, adaptation to wartime conditions, and various forms of community cohesion. Based on the collected audio recordings, an analysis was carried out in accordance with the methodological principles of narrative psychology, revealing how individual wartime experiences were structured. The results indicate that these experiences can be grouped into several categories, thus providing a comprehensive picture of how the 78-day state of war was experienced in Vojlovica.

KEY WORDS • **Vojlovica, Yugoslavia, NATO, bombing, narrative analysis, researcher position**

SAŽETAK • Centralna tema ovog istraživanja jeste NATO bombardovanje Jugoslavije 1999. godine, tačnije – uz sužavanje teme – narativno lokalno organizovanje u Vojlovici tokom ovog izuzetnog perioda. U više navrata sproveden je kvalitativni terenski rad, pri čemu su analizirani ženski narativi koji detaljno prikazuju svakodnevni život, prilagođavanje ratnim okolnostima i različite oblike zajedničke solidarnosti. Na osnovu prikupljenog audio-materijala izvršena je analiza u skladu sa metodološkim principima narativne psihologije, koja je pokazala na koji način su se individualna ratna iskustva strukturirala. Rezultati ukazuju na to da se ova iskustva mogu razvrstati u više grupa, čime se dobija celovita slika o doživljaju 78-dnevnog ratnog stanja u Vojlovici.

KLJUČNE REČI • **Vojlovica, Jugoslavija, NATO, bombardovanje, narativna analiza, istraživačka pozicija**

Beérkezés időpontja: 2026. január 12.

Elfogadás időpontja: 2026. január 30.